

Araştırmacı Yavuz ALBAYRAK

Diyaret İşleri Başkanlığı.
Presidency of Religious Affairs.
Yalova, TÜRKİYE
yvz_albayrak@hotmail.com
<https://orcid.org/0009-0004-3323-6930>
<https://ror.org/007x4cq57>

Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî'nin Bahrü'l-ULûm İsimli Tefsirinin Özellikleri ve Yazara Aidiyeti

The Characteristics and Authorship of 'Ala al-Dîn 'Ali b. Yahyâ al-Samarqandî's
Tafsir entitled Bahr al-'ulûm

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 09 Mayıs 2024 / 09 May 2024
Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Kasım 2024 / 13 November 2024
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık 2024 / 31 December 2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf | Citation

Albayrak, Yavuz. "Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî'nin Bahrü'l-
ULÛM İsimli Tefsirinin Özellikleri ve Yazara Aidiyeti".
Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi 7 (Aralık 2024), 112-126.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Double anonymized - Two External

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.
*This article has been scanned by Turnitin.
No plagiarism detected.*

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yavuz Albayrak).

Telif Hakkı | Copyright

Telif hakkı yazara aittir. (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Copyright belongs to the author. Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi
Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Finansman | Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Öz

Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî'nin *Bahrü'l-ulûm* adlı eseri, bazı kaynaklarda Ebû'l-Leys es-Semerkindî ve Abdurrahman b. İbrahim el- Konevî gibi farklı isimlere nispet edilmesinden ötürü tefsir literatüründe ön plana çıkamamıştır. Her ne kadar rivayet metoduyla kaleme alınsa da dirayet metodundan da izler taşıyan bu eserde müellif, günümüzdeki mushaf tertibini dikkate alarak Fâtiha sûresinden başlamış, Mücâdele sûresi 5. âyetine kadar olan kısmın tefsirini yapmıştır. Mücâdele sûresi 5. âyetinden Nas sûresinin sonuna kadar ki bölümü de Cemâl el-Karamânî ismi ile meşhur, talebesi İshak b. Muhammed el-Karamânî tarafından tamamlanmış ve bu esere *Tefsîrü'l-Kur'ân (Cemâlî Tefsiri)* ismi verilmiştir. Şerh ve hâşiye çalışmalarının öncülerinden biri olarak kabul edilen müfessir, tefsirinde sarf, nahiv, belâğat gibi dilbilimi ve kıraat konularında detaylı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca âyetlerin anlaşılması noktasında hadislerden, sahabe ve tabiin sözlerinden istifade etmiş, felsefe ve tasavvufî konulara da temas etmiştir. Âyetlerin fikhî ve kelâmî yönlerine dair geniş açıklamalar yaparken müfessirin fikhî konularda Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve Serahsî'nin görüşlerini, itikâdî konularda ise Mâtürîdî görüşünü mercuh kabul etmesinden, fıkihta Hanefî, itikâta Mâtürîdî ekolünü benimsediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ali b. Yahyâ es-Semerkindî, Bahrü'l-ulûm, Kıraat.

The Characteristics and Authorship of 'Ala al-Din 'Ali b. Yahyâ al-Samarqandî's Tafsir entitled Bahr al-'ulûm**Abstract**

Ala-ad-Din Ali b. Yahyâ as-Samarkandî's work titled *Bahru'l-ulûm* could not come to the fore in the tafsir literature due to the fact that it was compared to different names such as Abu'l-Lays as-Samarkandî and Abdurrahman b. Ibrahim al-Konawî in some sources. Although it was written with the method of narration, in this work, which also bears traces of the method of resilience, the author started from Surah al-Fatiha by taking into account the current mushaf scheme and commented on the part up to the 5th verse of Surah Mujadala. The section from the 5th verse of Surah al-Mujadala to the end of Surah Nas is also famous under the name of Jamal al-Karamani, and his student Ishaq b. It was completed by Muhammad al-Karamânî and this work was called *Tafsîr al-Qur'ân (Jamâlî Tafsiri)*. The commentator, who is considered one of the pioneers of commentary and commentary studies, made detailed explanations on linguistics and recitation such as sarf, nahiv, and rhetoric in his tafsir. In addition, he benefited from hadiths, the sayings of the companions and tabiin at the point of understanding the verses, philosophy and mysticism.

Keywords: Tafsir, Ali b. Yahyâ as-Samarkandî, Bahru'l-ulûm, Recitation.

Giriş

İnsanlığın dünya ve âhiret mutluluğuna ulaşmasını sağlayacak tahrif edilmemiş tek ilâhî kitap Kur'ân-ı Kerîm'dir. İnsanların, sosyal hayata ve ahlaka dair problemlerin çözümü başta olmak üzere dünyaya yönelik rehber, ahirete yönelik ise bilgi kaynağı olarak başvurabilecekleri Kur'an'ın, daha iyi anlaşılması için de çeşitli ilmi çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Tefsir ilmi bu çalışmalar arasında yer almaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in daha doğru anlaşılabilmesi için Hz. Peygamber (a.s) zamanından beri âlimler ondan öğrendikleri Kur'ân ve hadis ilmi başta olmak üzere İslâmî ilimler üzerine pek çok yöntem ve teknik geliştirmişlerdir. Geliştirilen bu yöntem ve tekniklerden birisi de hiç kuşkusuz tefsir çalışmalarıdır. Ve bu çalışmalar arasında Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî'nin *Bahrü'l-ulûm* isimli eseri, önemli bir yer ihtiva etmektedir.

Alâeddin es-Semerkindî (öl. 860/1456) "*Bahrü'l-ulûm*" adlı eserini, fasih bir üslupla ele

alırken, tefsirin daha iyi anlaşılabilmesi için önemli bir yere sahip olan kelime bilgisi (sarf), cümle bilgisi (nahiv), sözün düzgün kullanımıyla (belâğat) ilgili bilgilere geniş bir biçimde yer vermiş, eserinde kıraat ilminin temel özelliklerine yoğunlaşmıştır. Fakat bu eser daha önce akademik çalışmalara konu edilmesine rağmen tefsiri üzerine bir tahkik çalışması yapılmamıştır.

Özellikle fıkıh ve mantık alanlarında yetkinliğinden söz edilen Semerkandî, tefsir dışında birçok alanda yazdığı eserlerle tanınmaktadır.

Çalışma esnasında, *Bahrü'l-ulûm* isimli tefsirin, isim benzerliği sebebiyle Ebü'l-Leys es-Semerkandî (öl. 373/983) ve Abdurrahman b. İbrahim el-Konevî'ye (öl. 972/1564) de atfedildiği görülmüştür.¹ Bu sebeple bu karışıklık izah edilip *Bahrü'l-ulûm*'un tefsirler arasındaki yerine değinilecektir.

Bu makalenin konusu olan *Bahrü'l-ulûm* adlı eser 4 ciltten müteşekkil ve zengin içeriğiyle hakkında yapılacak akademik çalışmaları beklemektedir. Bu bakımdan eserin akademik mecraya kazandırılması temel gayemizi oluşturmaktadır.

1. Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî'nin Hayatı

14. yy.'da yaşamış Türk müfessirlerinden olan Alâeddin es-Semerkandî'nin hayatına dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hanefî mezhebine mensup sûfilerden² olan müfessirin tam ismi tabakat kitaplarında, "Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî el-Karamânî" şeklinde zikredilmektedir.³ Menâkıbnâmelerinde⁴ ise "Alâeddin", "Şeyh Ali b. Seyyid Yahyâ" ve "Şeyh Ali Sultan" adları ile ifade edilmektedir.⁵

Alâeddin es-Semerkandî'nin doğum yeri Semerkant olup doğum tarihinin de kesin olmamakla beraber 705-706/1306 olduğu görüşü genel kabul görmektedir.⁶ Babasının ismi Seyyid Yahyâ eş-Şirvânî, annesinin ise Tâcü'l-Mestûrât'tır.⁷

Alâeddin es-Semerkandî'nin, eşi, ailesi ve çocukları ile ilgili yeterince bilgi bulunmamakla beraber İbrahim Hakkı Konyalı'nın (öl. 1984/1404), müfessirin türbesine dair yöre halkının aktardıklarından da faydalanarak sunduğu bilgilerde sağında oğlu Zeynel-Âbidin'in, ayrı bir kısımda da Perikızı olarak zikredilen hanımının medfun olduğu ve kitabelerinin olmadığı belirtilmektedir.⁸

Alâeddin es-Semerkandî'nin vefatına ve yaşına dair de farklı rivayetler bulunmaktadır. Kabul gören görüşe göre h. 860 yılında vefat etmiştir.⁹ Vefat ederken yaşının 150 civarı olduğu

¹ İshak Yazıcı, "Bahrü'l-Ulûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/517.

² Yazıcı, "Bahrü'l-Ulûm", 4/517.

³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esmâ'î'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut-Lübnan: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, ts.), 1/225. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951), 1/733.

⁴ İsmail Hakkı Mercan doktora çalışmasında üç guruba ayırdığı yedi nüsha Menâkıbnâmenin olduğunu belirtmektedir.

⁵ İsmail Hakkı Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî ve Menâkıbnâmesinin Transkribe, Tahlil ve Tenkidi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996), 14.

⁶ Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî ve Menâkıbnâmesinin Transkribe, Tahlil ve Tenkidi*, 15.

⁷ Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî ve Menâkıbnâmesinin Transkribe, Tahlil ve Tenkidi*, 16.

⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri* (İstanbul: Baha Matbaası, 1967), 196.

⁹ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esmâ'î'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/225. İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/733. Brockelmann, *GAL Suppl.*, tsz., 2/278. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin* (Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye, tsz), 7/261.

da söylenmektedir.¹⁰

Kâtib Çelebi (öl. 1067/1657) kaynaklarda medfun olduğu yerin, Zeyne¹¹ kasabası olduğundan bahsetmektedir. ¹² M. Akif Erdoğan ise Alâeddin es-Semerkindî'nin vefat etmeden önce son zamanlarını Zeyne'de geçirip yine orada vefat ettiğine dair sunduğu Osmanlı arşiv belgeleriyle bu iddiayı kuvvetlendirmektedir.¹³ Evliya Çelebi' de Zeyne-i Şerif diye bahsedip, yedi evladı ile beraber burada medfun olduğunu bildirmektedir.¹⁴

Ayrıca Bursalı Mehmed Tâhir (1861-1925), Gülnâr kazasının Zeynet köyünde medfun Alâeddin Ali es-Semerkindî ile Ankara civarında Yabanâbâd'da medfun Şeyh Ali es-Semerkindî'nin iki ayrı şahıs olduğunu iddia etmektedir.¹⁵

2. Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî'nin İlmî Şahsiyeti

Alâeddin es-Semerkindî'nin Hz. Peygamber'in soyundan geldiği, yedi yaşında hafız olduğu, on iki yaşında Kıraat-ı Aşere'yi bitirdiği, on yedi yaşında tefsir ilmine haiz olduğu bilinmektedir.¹⁶ Menâkıbnâmelerinde de henüz yedi yaşında iken "Efrâd", on dördünde "Nükabâ" ve yirmi birinde "Nücebâ" yirmi sekiz yaşına ulaştığında ise "Büdelâ"¹⁷ makamlarına eriştiği nakledilmektedir.¹⁸

Yirmi yaşında babasıyla hac yolculuğuna çıkan Semerkindî, hac ibadetinden sonra Hicaz civarında kalıp eğitimine devam etmiştir.¹⁹ Şam, Mısır ve Bağdat'ta ilim tahsili için bulunan müfessir, Buhara, Nihâvend, Şiraz, Tebriz, Irak ve Kudüs'e de seyahat etmiştir.²⁰

Semerkindî'nin Larenden'in (Karaman) Zeyne köyüne geldiği, vefatına kadar burada yaşadığı ve 150 yaşlarında, yine burada vefat ettiği bu sebeple Karamânî nisbesiyle anıldığı nakledilmektedir.²¹ Nişancı Mehmed Paşa (öl. 1003/1594), Sultan II. Murad döneminde yaşayan ulemâyı tanıtırken, Semerkindî'nin Larenden'e geldiğini ve burada yaşadığını²² kaydetmesi bu bilgiyi teyit etmektedir.

İsmail Hakkı Mercan, Semerkindî'nin, Buhârî (öl. 256/870), Müslim (öl. 261/875) ve diğer hadis imamlarının haleflerinden hadis ilmini tahsil ettiği, Zemahşerî (öl. 538/1144), Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) ve İmam Beğavî'nin (öl. 516/1122) haleflerinden de tefsir ilmini tahsil ettiğini, kıraat ilmini ise İmam Şâtıbî'nin (öl. 590/1194) haleflerinden okuduğunu ve icazet

¹⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, tsz, 4/3170. Yazıcı, "Bahrü'l-ulûm", 4/517.

¹¹ Bursalı Mehmet Tahir İçel sancağı dâhilinde Gülnâr kazasına bağlı bir köy olarak tarif ederken ismini de Zeynet diye zikretmektedir. Mehmed Tâhir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul, 1333), 1/60.

¹² Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/225. İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/733. Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, 7/261. Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, 4/3170. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/60.

¹³ E. Semih Yalçın, *60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman'a Armağan* (Ankara: Berikan Yayınları, 2003), 324.

¹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1935), 9/318.

¹⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/60.

¹⁶ Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî ve Menâkıbnâmesinin Transkribe, Tahlil ve Tenkid*, 17.

¹⁷ "Efrâd", "Nükabâ", "Nücebâ", "Büdelâ" kavramları sırasıyla ilmi mertebeler için kullanılmıştır. Bu kavramlar ilmi merteleber olmayıp, Tasavvuf'ta, gayb erenleri, kutub, üçler, yediler, kırklar şeklinde ricâlü'l-gayb denilen mestür, mektûm ve ahfiyâ olan velîlere, niteliklerine göre verilen isimlerdir. "bk". Süleyman Uludağ, "Ricâlü'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

¹⁸ Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî ve Menâkıbnâmesinin Transkribe, Tahlil ve Tenkid*, 17.

¹⁹ Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî ve Menâkıbnâmesinin Transkribe, Tahlil ve Tenkid*, 18.

²⁰ Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî ve Menâkıbnâmesinin Transkribe, Tahlil ve Tenkid*, 19.

²¹ Yazıcı, "Bahrü'l-ulûm", 4/518.

²² Mehmed Paşa Nişancı, *Tarihi Nişancı Mehmed Paşa* (İstanbul, 1297), 158.

aldığını belirtmektedir.²³ Tabakat ve bibliyografik eserlerde de Semerkandî'nin, Alâeddin el-Buhârî'nin (öl. 730/1330) öğrencisi olduğu belirtilmektedir.²⁴ Zeki Velidi Togan (1890-1970) da müellifimizin Seyyid Şerif Cürcânî'nin (öl. 816/1413) halefi olduğunu vurgulamaktadır.²⁵ Ayrıca mantık ilminde yetkin bir zat olduğu zikredilmektedir.²⁶

Şerh ve hâşiyelerin yansımalarını eserinde çokça gördüğümüz müellifin, eserini, şerh ve hâşiyelerin yapıldığı dönemde kaleme almış olması, şerh ve hâşiye kültürünün öncülerinden olduğunu düşündürmektedir.

2.1. Eserleri

Klasik kaynaklarda Alâeddin es-Semerkandî'nin *Bahrü'l-ulûm* isimli tefsiri dışında hâşiye türünde eserleri de bulunmaktadır. Bunlar: *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-mevâkif*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-metâli'* ve *Hâşiye 'alâ Şerhi's-şemsîyye* adlı çalışmalarıdır.²⁷ Ayrıca *Keşfü'l-esrâr li't-tâlibîn* ve *el-Makalât* isimli tasavvuf ile ilgili eserleri de tespit ettiklerimiz arasında yer almaktadır.²⁸

2.2. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkif

Alâeddin es-Semerkandî'nin, el-Îcî'nin (öl. 756/1355) eseri olan *el-Mevakif fi'l-İmî'l-keîâm* üzerine Cürcânî'nin şerhi için yazdığı hâşiyedir.²⁹

2.3. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Metâli'

Kutbuddîn er-Râzî'nin (öl. 766/1365), el-Umrevî'nin (öl. 682/1283) *Metâliu'l-envâr fi'l-mantık* adlı eserine yazdığı şerh için Alâeddin es-Semerkandî'nin yazmış olduğu hâşiyedir.³⁰

2.4. Hâşiye 'alâ Şerhi's-Şemsîyye

Alâeddin es-Semerkandî'nin yine Kutbuddîn er-Râzî'nin, el-Kazvînî'nin (öl. 675/1276) *eş-Şemsîyye* isimli eserine *Tahrîru'l-kavâidi'l-mantıkîyye fi's-şemsîyye* adıyla yazdığı şerhin hâşiyesidir.³¹

2.5. Keşfü'l-Esrâr li't-Tâlibîn

Tam adı *Keşfü'l-esrâr li't-tâlibîn li sultânî'l-ârifîn ve Ulemâ'i'l-muhakkîn* olan tasavvuf ile ilgili bu eserde Alâeddin es-Semerkandî, tasavvufa ait kavramlar hakkında bilgi vermiş şeriat ve tarih katte namaz, oruç, hac gibi konuları ele almıştır.

Süleymaniye Kütüphanesindeki kayıt bilgileri: Yazı Türü: Nesih Arapça, Fiziksel Nitelikleri: 42yk; 15 St., 145*100 mm, 1.c., Kütüphane Demirbaş No: 003146, Kütüphane: Süleymaniye,

²³ Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî ve Menâkıbnâmesinin Transkribe, Tahlil ve Tenkidi*, 18.

²⁴ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esmâ'i'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/225. İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/733. Brockelmann, *GAL Suppl*, 2/278.

²⁵ A. Zeki Velidi Togan, *Cami* (İstanbul: İslam Ansiklopedisi, 1963), 3/16.

²⁶ Yazıcı, "Bahrü'l-ulûm", 4/517.

²⁷ Yazıcı, "Bahrü'l-ulûm", 4/518.

²⁸ "Bu yazma eserlerin kütüphane bilgileri için bk." Yavuz Albayrak, *Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî'nin Bahrü'l-ulûm İsimli Tefsirinin Kehf Sûresi Tahkiki ve İncelemesi* (Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 12-14.

²⁹ İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/733.

³⁰ İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/733.

³¹ İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/733.

Bölüm: Hacı Mahmud Efendi şeklindedir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.³²

2.6. el-Makâlât

Bu eser Tasavvufla ilgili olup İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Âşir Efendi Bölümü No: 58'de kayıtlıdır. *Menâkıbnâme*'nin D nüshasındaki makalelerin Arapça kısmıdır.³³

Mezkur eserlerin muhtevası hakkında geniş bilgi almak isteyenler için, Yunusdjon Olimov'un "Alâeddin es-Semerkindî'nin Bahrü'l-ulûm adlı tefsiri ve kaynakları" adlı doktora çalışması³⁴ mevcut olduğundan burada bu bilgilerin verilmesiyle iktifa edilmektedir.

Bu eserlerin dışında kütüphane kayıtlarında, müellifimize nispet edilen farklı alanlarda ve farklı isimlerde eserler de söz konusudur.³⁵

3. Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî'nin Bahrü'l-ulûm Tefsiri'nin Yazara Aidiyeti ve Özellikleri

Müellif dört ciltten müteşekkil olan *Bahrü'l-ulûm* tefsirinin Mücâdele sûresi 5. âyetine kadarını kaleme almıştır. İlmî önemi ile başlayan eser Kur'an mucizesini açıkladıktan sonra sûrelerin tefsiriyle devam etmektedir. Mücâdele sûresinde bırakıp yazmaya devam etmeyen müfessir bunu şöyle izah etmektedir:

*"Kastım odur ki Kelâm-ı Arabiyi beliğ ve fasîh tefsir eyleyem. Lakin hitâb-ı Sübhânî vârid oldu ki, sa'yım makbul ve hizmetim hayyiz-i kabûle müyesser olmayıp, sûre-i Mücâdile'de kalmağa işaret olmuştur."*³⁶

Cemâl el-Karamânî ismi ile meşhur olan talebesi İshak b. Muhammed el-Karamânî (öl. 933/1527)³⁷ *Bahrü'l-ulûm'u* tamamlamak üzere *Tefsîrü'l-Kur'ân (Cemâlî Tefsiri)* isminde bir eser kaleme almıştır.³⁸

3.1. Eserin Müellife Nispeti

Eserin mukaddimesinde müfessir, tefsiriyle ilgili olarak;

'Rabbim bana cûd ve kereminden, lütuף ve ihsanından tefsir ve te'vil ilmi hususunda Kur'an hakikatlerini ve tefsir sözlerinin en incisini içeren, mütekaddimûn âlimlerinin zarif nüktelerini ve muteahhirûn âlimlerinin fikirlerinin ilerlemesine vesile olan garip nükteleri kapsayan bir kitap yazmamı ilham etti. Ben de Kur'an-ı Kerim tefsirinde "Bahrü'l-ulûm" olarak isimlendirdiğim bu

³² Ramazan Aşçı, *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahya es-Semerkindî'nin "Keşfu'l-Esrar li't-Tâlibîn li Sultânu'l-Ârifîn ve Ulamâu'l-Muhakkîn" Adlı Eserin Tahkik, Tahrir, Terceme ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001).

³³ Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî ve Menâkıbnâmesinin Transkribe, Tahlil ve Tenkidi*, 56.

³⁴ Bu tez; Yunus Abdurrahimoğlu Yazar adıyla Ankara Araştırma Yayınlarından 2020 yılında yayımlanmıştır.

³⁵ "Bu eserlerin kütüphane bilgileri için bk." Yavuz Albayrak, *Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî'nin Bahrü'l-ulûm İsimli Tefsirinin Kehf Sûresi Tahkiki ve İncelemesi* (Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 12-14.

³⁶ Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî ve Menâkıbnâmesinin Transkribe, Tahlil ve Tenkidi*, 36.

³⁷ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/202. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/51.

³⁸ Reşat Öngören, "Karamânî, Cemâleddin İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

kitabı telif ettim.’³⁹

demektedir.

“*Bahrü’l-ulûm*” ismi ile anılan eserin üç ayrı isme nispet edildiği tespit edilmiş olup bu isimler, Ebü’l-Leys es-Semerkandî, Alâeddin es-Semerkandî ve Abdurrahman b. İbrahim el-Konevî’dir.⁴⁰

İshak Yazıcı, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi için kaleme aldığı maddede Semerkandî’nin *Bahrü’l-ulûm*’unun farklı müelliflere nispet edildiğini vurgulamaktadır. Yine adı geçen maddede, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî’nin (1915-1977) *Bahrü’l-ulûm*’un Ebü’l-Leys es-Semerkandî’ye ait olduğunu beyan ettiği, Abdullah Mahmûd eş-Şehhâte’nin (1930-2002) de aynı görüşte olduğu ifade edilmektedir. Fakat Kâtib Çelebi ve Brockelmann’ın (1868-1956) ise, bu tefsirin Alâeddin es-Semerkandî’ye ait olduğunu zikrettikleri belirtilmektedir.⁴¹

Yine bu maddede, İsmâil Hakkı Bursevî’nin (öl. 1137/1725) *Rûhu’l-beyân*’da müfessirlerden nakillerde bulunurken “قال أبو الليث في تفسيره” (Ebü’l-Leys Tefsirinde dedi ki) ve “قال السمرقندي في بحر العلوم (Semerkandî *Bahrü’l-ulûm*’da dedi ki)” şeklinde iki farklı ifade kullandığını, bunlardan “Semerkandî *Bahrü’l-ulûm*’da dedi ki...” anlamındaki ifade ile yaptığı nakillerin Ebü’l-Leys es-Semerkandî’ye değil Alâeddin es-Semerkandî’ye ait olduğunu belirttiği ifade edilmektedir.⁴²

İsmâil Paşa da Alâeddin es-Semerkandî’nin dört ciltlik *Bahrü’l-ulûm* adlı tefsirinden⁴³ ve Abdurrahman b. İbrâhim el-Konevî’nin “*Bahrü’l-ulûm*” isminde bir tefsiri olduğundan⁴⁴ bahsetmektedir.

Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, Ebü’l-Leys es-Semerkandî’nin tefsirinin adını *Bahrü’l-ulûm* olarak zikrederken, Alâeddin es-Semerkandî’ye ait bir tefsirin varlığından bahsetmemektedir. Ayrıca Kâtib Çelebi’nin Ebü’l-Leys es-Semerkandî’nin tefsirinin ismini *Tefsîru Ebi’l-Leys* diye yazdığı maddeyi kendisinin yazdığı *Bahrü’l-ulûm* maddesinin altına eklemiştir.⁴⁵ Bu da zihinlerde, *Bahrü’l-ulûm* adında “tek bir eser olduğu fakat iki ayrı isimle anıldığı” düşüncesine götürmektedir. Oysa Kâtib Çelebi *Bahrü’l-ulûm* ve *Tefsîru Ebi’l-Leys* diye iki ayrı madde yazıp, *Bahrü’l-ulûm*’un Alâeddin es-Semerkandî’ye,⁴⁶ *Tefsîru Ebi’l-Leys* diye zikrettiği tefsirin de Ebü’l-Leys es-Semerkandî’ye ait olduğunu⁴⁷ açıkça beyan etmektedir.

Bu hususta Ömer Nasûhî Bilmen (1883-1971) de tefsir ve müellifle ilgili şu ifadeye yer vermektedir:

³⁹ Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî, *Bahrü’l-ulum* (Süleymaniye: Kılıç Ali Paşa, 108), 1/3.

⁴⁰ Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esmâ’l-kütüb ve’l-fünûn*, 1/225. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu’l-meknûn fî’z-zeyli ‘alâ Keşfü’z-zunûn an esmâ’l-kütüb ve’l-fünûn* (Matbaatü’l-Behiyye, 1945), 1/165. ez-Zehebî Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn* (Kahire: Dârü’l-Kütübü’l-Hadis, 1976), 224.

⁴¹ Yazıcı, “*Bahrü’l-ulûm*”, 4/517.

⁴² Yazıcı, “*Bahrü’l-ulûm*”, 4/518.

⁴³ İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-ârifin*, 1/733.

⁴⁴ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu’l-meknûn*, 1/165.

⁴⁵ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn* (Kahire: Mektebetü’l-Vehbe, 2000), 1/161.

⁴⁶ Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esmâ’l-kütüb ve’l-fünûn*, 1/225.

⁴⁷ Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esmâ’l-kütüb ve’l-fünûn*, 1/441.

'Hanefiyyü'l-mezheb olan Şeyh Alâeddin, kudretli mütefekkir bir âlimdir. Bahrü'l-Ulûm ünvanlı tefsiri dört ciltten müteşekkil olup Mücâdele süresinde nihayet bulmuştur. Âyetler, kelimeler güzelce tahlil ve tavzih edilmiş, tefsir vecihleri gösterilmiş, bilhassa belâğat cihetine pek itina olunmuş, ara sıra pek güzel mutasavvifâne şeyler de bildirilmiştir. Bununla birlikte bu tefsirde kelama ait meselelerinden de bahsedilerek, Mu'tezile reddolunmuştur.'⁴⁸

Araştırmamızda Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin tefsirinin başta İstanbul'da olmak üzere birçok kütüphanedeki yazma nüshalarının isimlerinin *Bahrü'l-ulûm* adını taşımadığı gözlemlenmiştir.

Bütün bu mülahazaların sonucunda, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin tefsirinin isminin *Bahrü'l-ulûm* olmayıp *Tefsîru Ebi'l-Leys* olduğu kanaatine varılmıştır. *Bahrü'l-ulûm* tefsirinin kaynaklarını ele aldığımız bölümde Fahreddin er-Râzî ve Zemahşerî'den birçok alıntı bulunduğu zikredilmiştir.⁴⁹ Ancak Ebû Leys es-Semerkindî'nin yaşadığı yıllar göz önünde bulundurulduğunda Zemahşerî ve er-Râzî'den alıntı yapma ihtimalinin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışılan bu *Bahrü'l-ulûm*'un Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye nispeti mümkün görünmemektedir.

Bahrü'l-ulûm adlı eserin Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye nispet edilmesinin sebebi olarak künye benzerliğinin (es-Semerkindî) daha meşhur olan Ebû Leys lehine gelişmesi düşünülmektedir. Günümüzde ise bu karışıklığın devam etmesinin sebebinin Hüseyin ez-Zehebî'nin yaptığı bir tasnif hatasından⁵⁰ kaynaklandığı kanaatine ve çalışılan bu *Bahrü'l-ulûm* adlı eserin Alâeddin es-Semerkindî'ye ait olduğu sonucuna varılmıştır.⁵¹

3.2. Bahrü'l-ulûm Tefsirinin Metodu ve Özellikleri

Mushaf tertibini esas alan müfessir tefsirinde ağırlıklı olarak rivayet metodu kullanarak, benzer ve aynı ifadeleri ilk geçtiği yerde açıklamaktadır. Eser bu sebeple klasik bir tefsir özelliği taşımaktadır.

Eserde Kur'an ilimleri ile alakalı, âyet ve sûrelerin faziletleri, esbâb-ı nüzûlü, müteşabihlerin açıklanması, nâsih-mensûh gibi pek çok konuya yer verilmektedir. Peygamber kıssaları detaylı bir biçimde açıklanırken İsrâiliyat'a da yer verilmekte, kevnî âyetlerin izahı da yapılmaktadır. Ayrıca felsefe ve felsefecileri reddederek Kerrâmiyye'yi eleştirmiş, fikhî konularda Hanefî ve Şafîî görüşlerini karşılaştırmıştır.⁵²

Müellifin metodu; ilk olarak "kıraat farklarını ele alması" ve "kıraat konusunda dilbilimcilerden faydalanması" hususunda örnekler verilerek yansıtılmaya çalışılacaktır. Daha sonra müellifin metodunun ve kaynaklarının daha iyi anlaşılması için tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, dilbilimleri gibi alanlardan nasıl faydalandığı, örneklerle ele alınacaktır.

⁴⁸ Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974), 2/595-596.

⁴⁹ Yunus Abdurahimoğlu, *Alâeddin Ali es-Semerkindî'nin Bahrü'l-ulûm'u ve Kaynakları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 51-54.

⁵⁰ Abdurahimoğlu, *Alâeddin Ali es-Semerkindî'nin Bahrü'l-ulûm'u ve Kaynakları*, 19.

⁵¹ "Bu konuda bk." Yazıcı, "Bahrü'l-ulûm"; Olimov, *Alâeddin es-Semerkindî'nin Bahrü'l-ulûm adlı tefsiri ve kaynakları*.

⁵² Mustafa Altunkaya, *Bahrü'l-Ulûm Tefsirinin (Ali Semerkandî) Tasavvufî Açından İncelenmesi* (Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), 360 y./297.

3.3. Kıraat Farklarını Ele Alması Örneği

Müellif, Kıraat farklarını ele alırken mütevâtir kıraat farklarına genişçe yer vermektedir. Âyetlerin okunuşuna dair ilk sahabe ve tabîînin görüşlerine, sonra kıraat imamları ve dilcilere başvurmuştur. Kıraat-ı seb'a dışında öne çıkmış olanların okuyuşunu da zikretmiştir. Kıraat konusunda kendine ait kitabına atıfta bulunmakla beraber bu esere ulaşamamıştır.⁵³

Örnek:

﴿ مِنْ لُدْنُهُ ﴾ في موقع الحال، أي: صادراً من عنده، وقرأ أبو بكر: ﴿ مِنْ لُدْنِهِ ﴾ بسكون الدال مع إثمam الضمّة وكسر النون والهاء معاً.⁵⁴

Müellif Kehf sûresi 2. âyet-i kerîmeyi tefsirinde لُدْنُهُ lafzını Ebû Bekir Şu'be'nin (öl. 193/809) لُدْنِهِ şeklinde okuduğu kıraat vecihini göstermektedir.

3.4. Kıraat Konusunda Dilbilimcilere Başvurması Örneği

Semerkindî'nin tefsirinde dilcilere sıkça başvurması ve kıraat konusunda dilcilerden nakillerde bulunması, dilbilimi konusuna genişçe yer vermesi onun eserinin ayrıcalıklı yönlerindedir.

Örnek:

﴿ قِيَمًا ﴾: مستقيماً برياً من التناقض والاختلاف، وخروج شيء منه من الحكمة والإصابة فيه، وقال ابن عباس: عدلاً، وقال الفراء: قِيَمًا على الكُتُب كلها، مصدقاً لها، شاهداً بصحتها، ناسخاً لشرائعها.⁵⁵

Müellif Kehf sûresi 2. âyet-i kerîmeyi tefsirinde قِيَمًا lafzını İbn Abbas'ın عدلاً şeklinde farklı bir vecihle okuduğunu belirttiikten sonra dilbilimci el-Ferrâ'nın (öl. 207/822) aynı kelimeye verdiği farklı mânaları zikretmektedir.

3.5. Bahrü'l-ulûm Tefsirinin Kaynakları

Semerkindî eserinde, pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767), Fahreddin er-Râzî ve Zemahşerî müellifin başvurduğu en temel ve meşhur tefsir kaynaklarıdır.

Ayrıca eserde, Kâ'b el-Ahbâr (öl. 32/652-53), Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713), Mücâhid (öl. 103/721), Şa'bî (öl. 104/722), Dahhâk (öl. 105/723), İkrime (öl. 105/723), Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (öl. 108/726), Hasan el-Basrî (öl. 110/728), Atâ b. Ebû Rebâh (öl. 114/732), Zührî (öl. 124/742), Süddî (öl. 127/745), Zeyd b. Eslem (öl. 136/754) ve Mukâtil b. Süleyman gibi tâbiîn ve tebeü't-tâbiînden olan müfessirlerin görüşlerine de yer verilmektedir. Yine Beyzâvî (öl. 685/1286) ve Nizâmeddin en-Nîsâbûrî (öl. 730/1329) gibi müfessirlerden de nakiller bulunmaktadır.

⁵³ Altunkaya, *Bahrü'l-Ulûm Tefsirinin (Ali Semerkandî) Tasavvufî Açısından İncelenmesi*, 297.

⁵⁴ Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî, *Bahrü'l-ulûm "Kehf Sûresi"* (Kılıç Ali Paşa: Süleymaniye, 108), 1a.

⁵⁵ es-Semerkindî, *Bahrü'l-ulûm "Kehf Sûresi"* (Kılıç Ali Paşa, 108), 1a.

Bahrü'l-ulûm tefsirinin ana kaynakları için yapılan ve mezkur isimlerden alıntı örnekleri barındıran müstakil bir çalışma bulunmaktadır.⁵⁶

3.5.1. Hadis Kaynakları

Müellif, rivayet metoduyla hazırlanan ve sade bir üslûp kullanılan bu tefsirde Yaşadığı çağa uygun olarak ve hadislerin de kayda geçirilmiş olmasından dolayı Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbîinden rivayet edilen hadislerde sened zikretmemiştir.

Örnek:

﴿ فَأَوْوُوا إِلَى الْكَهْفِ ﴾: فاجئوا إليه. ﴿ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ ﴾ جواب الأمر، أي: يبسط لكم ويوسع عليكم. ﴿ مِنْ رَحْمَتِهِ ﴾: من تفضله وإنعامه في الدارين. ﴿ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ ﴾: ويسهل لكم، ﴿ مِنْ أَمْرِكُمْ مَرْفَقًا ﴾: ما يُرْتَفَقُ بِهِ، أي: يُنْتَفَعُ. قالوا ذلك جزماً بإجابة دعائهم السابق وإيقاناً بما، كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ((ادْعُوا اللَّهَ تَعَالَى وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ...)) الحديث.⁵⁷

Müellif Kehf sûresi 16. âyet-i kerîmeyi tefsir ederken “Sizler kesin inanıyor olduğunuz halde Allah’a çağırın...) meâlindeki hadis-i şerifte; (كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم) “Allah Resûlû’nün dediği gibi” ifadesini kullanarak senedsiz doğrudan Hz. Peygamber (s.a.v.)’den nakilde bulunmaktadır.

Müellif tefsirinde Hz. Peygamber’in hadislerinin yanı sıra Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes’ûd, Enes b. Mâlik, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbîlerin rivayetlerine de yer vermektedir.⁵⁸

3.5.2. Fıkıh Kaynakları

Fıkıhî konularda, dört mezhep imamının görüşlerine de başvuran müellifin Şâfiî fıkhı ile Hanefî ekolünün görüşlerini karşılaştırdığı görülmektedir. Ebû Hanîfe (öl. 150/767), Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ve Serahsî’nin görüşlerini esas alarak yansıttığı yani Hanefî ekolünü takip ettiği Ebu Hanife, Ebû Yûsuf ve Serahsî’den bahsederken övgü ifadeleri kullanmasından anlaşılmaktadır.

Örneğin, Serahsî’den; شمس الأئمة وفخر الإسلام ifadesini kullanarak alıntı yapmaktadır.⁵⁹

Diğer örnekte müellif;

﴿ إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ ﴾: إِذْ صَارَ الْفِتْيَةُ إِلَيْهِ، يعني: فتية من أشرف الرُّوم، أرادهم دقيانوس على الشَّرك، فأبوا وهربوا إلى الكهف، وهي جمع الفتى، وهو الشابُّ القويُّ الحَدِيثُ، وُيَسْتَعَارُ لِلْمَمْلُوكِ وَإِنْ كَانَ شَيْخًا كَالْعَلَامِ، وعن النبي صلى الله عليه وسلم: ((لَا يَقُلْ أَحَدُكُمْ: عَبْدِي وَأَمَّتِي، وَلَكِنْ لِيَقُلْ: فَتَايَ وَفَتَاتِي))، وعن أبي يوسف: من قال: أنا فتى فلان؛ كان إقراراً منه بالرق.⁶⁰

Kehf sûresi 10. âyet-i kerîmeyi;

⁵⁶ Örnekler “bk”. Abdurahimoğlu, *Alâeddin Ali es-Semerkindî'nin Bahrü'l-ulûm'u ve Kaynakları*.

⁵⁷ es-Semerkindî, *Bahrü'l-ulûm "Kehf Sûresi"* (Kılıç Ali Paşa, 108), 4a.

⁵⁸ Abdurahimoğlu, *Alâeddin Ali es-Semerkindî'nin Bahrü'l-ulûm'u ve Kaynakları*, 55-57.

⁵⁹ *Bahrü'l-ulûm*, 1/151.

⁶⁰ es-Semerkindî, *Bahrü'l-ulûm "Kehf Sûresi"* (Kılıç Ali Paşa, 108), 3a.

“Sizden hiçbiriniz benim kulum ve benim ümmetim demesin.” hadîs-i şerifi⁶¹ ile tefsir ederken وعن ابى يوسف ifadesi ile Ebû Yûsuf'tan aktardığı izahatı esas alarak beyan etmektedir.

3.5.3. Kelam Kaynakları

Eserde kelâm ilmine dair konular da ele alınmaktadır.⁶² Müellif kelâmî konularda; başta Hasan el-Basrî olmak üzere, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, İmâm-ı eş-Şâfiî (öl. 204/820), Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857); İmam Eş'ârî (öl. 324/936), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944), İmam el-Gazzâlî (öl. 505/1111), ve Fahreddin er-Râzî gibi ehl-i sünnet imamlarının görüşlerini esas alarak yeri geldikçe ez-Zemahşerî'yi mü'tezilî olmasından dolayı kelâmî meselelerde tenkid ederken⁶³, gramer hususunda görüşüne itimad ettiği gözlemlenmiştir. Müellifin iktibasta bulunduğu yerlerde metin olarak değil daha çok mâna cihetiyle alıntı yaptığına rastlanılmıştır.⁶⁴

Örneğin müellifin Kehf sûresindeki 69. âyet-i kerîmeyi tefsir ederken yapmış olduğu kelâmî bir izâhı şöyledir:

وهي صفة قديمة تقتضي تعيين أحد المقدمين في أحد الأوقات بالوقوع مع استواء نسبة القدرة إلى الكل، وكون تعلق العلم تابعا للوقوع، ولا يلزم من قدمها قدم متعلقاتها كسائر الصفات من السمع والبصر والعلم مثلاً؛ لأنها صفات قديمة يحدث لها تعلقات بالحوادث، وهو . أعني: المشيئة والإرادة . بمعنى واحدٍ. والصبر: الحسب، يقال: صبرْتُ نفسي على كذا؛ أي: حبستها. وقيل: إنما استثنى موسى؛ لأنه لم يثق من نفسه بالصبر، ويقال: إن أمزجة جميع الأنبياء البلغم، إلا موسى، فإن مزاجه كان المرة.⁶⁵

“O, kudret dahilinde olan şeylerden birinin, bir vakitte var olmasını istemeyi gerektiren ezeli bir sıfattır. Bununla beraber kudret sıfatı, o şeylerin hepsine eşittir ve ilmin taalluk etmesi, o var olan şeye tabidir. Tıpkı semî', basar ve ilim sıfatları gibi kudret sıfatının da ezeli olması kudretin taalluk ettiği (yaratılan) şeylerin de ezeli olmasını gerektirmez. Çünkü bunlar, ezeli sıfatlar olup sonradan yaratılan şeylere taalluk etmektedirler. Meşiet ve irade aynı anlama gelmektedir. Sabır, hapsedmek demektir. Kişinin kendisini bir şeye hapsedmesi/zorlaması/bağlaması anlamında صبرت نفسي على كذا denir. Denildi ki: Mûsâ (a.s.) istisnada bulundu. (Hızır'la yolculuğa sabredebileceği hususunda “inşallah” dedi.) Çünkü sabretme hususunda nefesine güvenemedi. Denir ki: Hz. Mûsâ hariç, bütün peygamberlerin mizacı balgamdır. Onunkisi ise safradır.”

3.5.4. Tasavvuf Kaynakları

Semerkindî, âyetleri tefsir ederken bazı tasavvufî mülahazalar ele alıp tasavvufî yönü bulunan Sehl et-Tüsterî (öl. 283/896) ve Nizâmeddin en-Nisâbûrî (öl. 730/1329 [?]) gibi müfessirlerin görüşlerini de nakletmektedir. Fakat işârî bir tefsir değildir. Nitekim Süleyman Ateş, *Bahrü'l-ulûm*'un işârî bir tefsir olmadığını belirtmektedir.⁶⁶

⁶¹ Buhârî, Itk, 17; Müslim, Elfaz, 13; Ebû Dâvûd, Edeb, 83.

⁶² Yazıcı, “Bahrü'l-ulûm”, 4/518.

⁶³ Olimov, *Alâeddin es-Semerkindî'nin Bahrü'l-ulûm adlı tefsiri ve kaynakları*, 57.

⁶⁴ Abdurahimoğlu, *Alâeddin Ali es-Semerkindî'nin Bahrü'l-ulûm'u ve Kaynakları*, 57.

⁶⁵ es-Semerkindî, *Bahrü'l-ulûm “Kehf Sûresi”* (Kılıç Ali Paşa, 108), 18a.

⁶⁶ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat, tsz), 223.

Örnek:

Müellif Kehf sûresi 70. âyet-i kerîmeyi tefsir ederken;

﴿ حَتَّىٰ أُخْبِتَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴾ حتى أبتدىٰ بذكره لك، أو حتى أكون أنا الفاتحَ عليك، وهذا من أدب المتعلِّم مع العالم، والمتبوع مع التابع.⁶⁷

Sihhatini bilmediğin şeyi inkar edip sorma. “Taki ben sana ondan haber verinceye kadar. Yani sözü sen açma, ben sana söyleyene kadar sabret. İşte bu durum hoca ile talebe arasında, büyük ile ona tabi olanlar arasında ki edeptir.” Şeklinde görüldüğü gibi tasavvufî izahlar yapmaktadır.

3.5.5. Dilbilim Kaynakları

Rivayet ağırlıklı olan *Bahrü'l-ulûm* tefsiri dirayet özelliklerini de barındırmaktadır. *Bahrü'l-ulûm*' da özellikle kelimelerin türetilişleri ve kelimelerin lügavî mânaları gibi sarfi konular detaylı, açıklayıcı ve tatminkâr düzeyde izah edilmektedir. Bazen âyetlerdeki belâğat nükteleri anlatılarak, edebî sanatlara da değinilmektedir.⁶⁸

Müfessir gramer, kıraat ve tefsir konularında Halil b. Ahmed el-Ferâhidi (öl. 175/791) ve Sîbeveyhi'den (öl. 180/796) de iktibasta bulunmaktadır.

3.5.5.1. Nahiv (Cümle Bilgisi)**Örnek:**

Müellif Kehf sûresi 5. âyet-i kerîmeyi tefsir ederken;

و {كَلِمَةً} نَصَبٌ عَلَى الْحَالِ، وَقِيلَ: عَلَى التَّمْيِيزِ، وَقُرِئَتْ بِالرَّفْعِ عَلَى الْفَاعِلِيَّةِ، وَالتَّصْبُّ أَقْوَى وَأَبْلَغُ، وَفِيهِ مَعْنَى التَّعَجُّبِ، كَأَنَّهُ قِيلَ: مَا أَكْبَرَهَا كَلِمَةً.⁶⁹

كَلِمَةً lafzının cümle içindeki yerini yani nahiv açısından, hal, temyiz, ref' üzere olduğu vb. şekillerde olabileceğine dair nahvî (kelime bilgisi) bilgiler vermektedir.

3.5.5.2. Sarf (Kelime Bilgisi)

Müellif Kehf sûresi 17. âyet-i kerîmeyi tefsir ederken;

﴿ إِذَا طَلَعْتَ تَزَاوُرَ عَنْ كَهْفِهِمْ ﴾: تَمِيلُ عَنْهُ وَلَا يَقَعُ شِعَاعُهَا عَلَيْهِمْ فَيُؤْذِيهِمْ؛ لِأَنَّ الْكَهْفَ كَانَ جَنُوبِيًّا، أَوْ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى زَوَّرَهَا عَنْهُمْ، وَأَصْلُهُ: تَزَاوُرٌ، فَأُدْغِمَتِ النَّاءُ فِي الرَّاءِ.⁷⁰

تَزَاوُرُ kelimesinin sarfî bilgilerini yani türetilişini ele alırken, aslını vurgulayarak idgam edildiği şekli izah etmektedir.

⁶⁷ es-Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm "Kehf Sûresi"* (Kılıç Ali Paşa, 108), 18a.

⁶⁸ Altunkaya, *Bahrü'l-Ulûm Tefsirinin (Ali Semerkandî) Tasavvufî Açısından İncelenmesi*, 148.

⁶⁹ es-Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm "Kehf Sûresi"* (Kılıç Ali Paşa, 108), 2b.

⁷⁰ es-Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm "Kehf Sûresi"* (Kılıç Ali Paşa, 108), 4a.

3.5.5.3. Belâğat

Müellif Kehf sûresi 9. âyet-i kerîmeyi tefsir ederken;

﴿أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ﴾ فِي إِيقَانِهِمْ مَدَّةً مَدِيدَةً، ﴿كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا﴾: بَدِيعًا مُبَايِنًا لِسَائِرِ الْآيَاتِ فِي الْإِسْتِحْقَاقِ بِزِيَادَةِ التَّعَجُّبِ وَالْبَلُوغِ فِي مَرْتَبَةِ أَعْجَبِ الْأَعْجَابِ، وَ(عَجَبٌ) مُصَدَّرٌ يُوضَعُ مَوْضِعَ الْعَجِيبِ، وَفِيهِ مِبَالِغَةٌ، وَهُوَ مَا خَرَجَ عَنْ حُدِّ أَشْكَالِهِ وَنَظَائِرِهِ.⁷¹

عجبا kelimesinin belâğî açıklamalarını yaparken ismi fâil veya ismi mef'ûl mânası da verilebilen faîl vezninin konumuna konulan mastardır, şekilleri sınırdan çıkan şeydir gibi izahlar yapmaktadır.

Sonuç

14.yy da yaşayan Alâeddin es-Semerkindî'nin hayatına dair kaynaklarda farklı bilgiler bulunmakla birlikte vefat tarihinin 860/1456 olduğu görüşü genel kabul görmektedir.

Müellif *Bahrü'l-ulûm* adlı tefsirinde mushaf tertibini esas almış, Kur'an'ı tefsir ederken benzer ve aynı ifadeleri âyette ilk geçtiği yerde ele alıp izah etmiştir. Tefsirde felsefî ve tasavvufî konulara yüzeysel olarak değinilirken, hadis rivayeti, fıkıh, kelam konularına daha geniş yer vermiştir. Hadis rivayetlerinde sened zikredilmemiştir. Peygamberimizden, sahabe ve tabiînden de kıraat ve tefsir hususunda rivayette bulunmuştur.

Eserin ana kaynakları Mukâtil b. Süleyman, Fahreddin er-Râzî ve Zemahşerî'dir. Fikhî konuları, Ebu Hanife, Ebû Yusuf ve Serahsî'nin görüşlerini asıl alarak yansıttığı, yani Hanefî ekolünü takip ettiği, itikâdî meselelerde Mâtürîdî olduğu ve bu doğrultuda görüşler ileri sürdüğü görülmüştür.

Semerkindî'nin ayrıcalıklı yönlerinden olduğu gözlemlenen husus, dilbilimi konusuna genişçe yer vermesinin yanı sıra tefsirinde dilcilere sıkça başvurması ve kıraat konusunda da dilcilerden nakillerde bulunmasıdır. Müellifin tefsirinde en kapsamlı olarak da sarf, nahiv, belâğat yani dilbilimi ve kıraat konularını ele almıştır.

Tefsirinde Kur'an ilimlerinden; âyet ve sûrelerin nüzûl sebeplerine, faziletlerine, nâsîh, mensûh ve muhkem, müteşâbihlerin te'vili gibi birçok konuya genişçe değinmiştir. Nâsîh ve mensûh konusunda Kur'an'ın Kur'an'la neshini kabul etmekle beraber Kur'an'ın sünnetle neshine de örnekler sunmuştur. Âyetlerin anlamına dair isabetli tespitlerde bulunmak adına Esbâbu'n-Nüzûl konusuna da sıkça yer vermiştir.

Alâeddin es-Semerkindî'nin tefsirinde, felsefe ve felsefecileri reddederek, itikadî konularda Mâtürîdî'yi esas alması, kelâmî konular da Mu'tezile ve Kerrâmiyye'yi eleştirmesi, fikhî konularda çoğunlukla Şafîî ile Hanefî görüşlerinin kıyasını yapması, dilbilimi ve kıraat konularına bol bol yer vermesi yaşadığı dönemin özelliklerini yansıtmaktadır.

Bahrü'l-ulûm adlı eserde Zemahşerî ve er-Râzî gibi müfessirlerden alıntılar bulunması, yaşadığı yıllara bakıldığında eserin Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye nispetinin mümkün

⁷¹ es-Semerkindî, *Bahrü'l-ulûm "Kehf Sûresi"* (Kılıç Ali Paşa, 108), 3b.

olamayacağı sonucuna ulaştırmaktadır. Günümüzde bu karışıklığın devam etmesinin sebebinin Hüseyin ez-Zehebî'nin yaptığı bir tasnif hatasından kaynaklandığı kanaatine ve çalışılan bu *Bahrü'l-ulûm* adlı eserin Alâeddin es-Semerkandî'ye ait olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça / References / المصادر

- Abdurahimoğlu, Dr. Yunus. *Alâeddin Ali es-Semerkandî'nin Bahrü'l-ulûm'u ve Kaynakları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Altunkaya, Mustafa. *Bahrü'l-Ulûm Tefsirinin (Ali Semerkandî) Tasavvufî Açından İncelenmesi*. Ankara Üniversitesi, Thesis, 2012. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsîr Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat, tsz.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974.
- Brockelmann. *GAL Suppl*, tsz.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul, 1333.
- Çelebi, Evliya. *Seyahatname*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1935.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn 'an esmâ'î'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut-Lübnan: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, ts.
- İsmâil Paşa, Bağdatlı. *Hediyyetü'lârifîn*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.
- İsmâil Paşa, Bağdatlı. *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. Matbaatü'l-Behiyye, 1945.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*. Terâcimu Musannifi'l-Kütübî'l-Arabiyye, tsz.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1967.
- Mercan, İsmail Hakkı. *Şeyh Alâeddin Ali b. Yahyâ es- Semerkandî ve Menâkıbnâmesinin Transkribe, Tahlil ve Tenkidi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996.
- Muhammed Huseyn, ez-Zehabî. *et-Tefsir ve'l- Müfessirûn*. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Hadis, 1976.
- Nişancı, Mehmed Paşa. *Tarihi Nişancı Mehmed Paşa*. İstanbul, 1297.
- Olimov, Yunusdjon. *Alâeddin es-Semerkandî'nin Bahrü'l-Ulûm adlı tefsiri ve kaynakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Öngören, Reşat. "Karamânî, Cemâleddin İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/448-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûsü'l-A'lâm*, tsz.
- Semerkandî, Alâeddin Ali b. Yahyâ es-. *Bahrü'l-ulum*. Tefsir. Süleymaniye: Kılıç Ali Paşa, 108.
- Semerkandî, Alâeddin Ali b. Yahyâ es-. *Bahrü'l-Ulûm "Kehf Sûresi"*. Tefsir. Kılıç Ali Paşa: Süleymaniye, 108.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Cami*. İstanbul: İA, 1963.
- Uludağ, Süleyman. "Ricâlü'l-Gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/81-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yalçın, E. Semih. *60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman'a Armağan*. Ankara: Berikan Yayınları, 2003.
- Yazıcı, İshak. "Bahrü'l-Ulûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/517-518. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Zehabî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsir ve'l- Müfessirûn*. I Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 2000.